

FOLKLORÇU EMİN ABİD

ELİ HÜSEYN OĞLU ŞAMİL

Folklorumuzun tarihinin ve nezeri problemlerinin öğrenilmesinde büyük hizmeti olmuş Emin Abid indiyedek olduğu kimi tanılmayıb. Araşdırıcının doğru-düzgün türçümey-halı yayınlanmış bir qaynaq bele yohdu. 30 ile yakın onun heyat ve yaradıcılığının öyrenilmesine ilgi göstereyim de men de yanılıxlara yol vermişem. Buna sebep Sovetler Birliyinin qapalı arxivleri idi. 1998-ci ilin sentyabrında ilk defe Azərbaycan Milli Tehlukesizlik Nazirliyinin arxivinde çalışmağa izin ala bildim. Emin Abidin ölümü, heyatı ve yaradıcılığı ile bağli faktları ondan sonra aydınlaşdı.

Stalinin ölümünden 1953) sonra Sovetler Birliyinde bir hareket başladı. Dövləti hilas etmək üçün bütün günahlar bir neferin Satlinin adına yazıldı. Stalin şəhsiyete perestlikde, sosializmin qanunlarına düzgün emel etməkdə, yüz minlərlə insanın haqsız güllələnməsinə, hebsinə və sürgün edilməsinə rehbərlik etməkdə suçlandırıldı.

1922-1953-cü illərdə (esasen de 1937-38-ci illərdə) "Halq düşməni" damğası ilə cəzalandırılanların ekseriyyətinə bəraət verildi. Eslində onlardan çoxu y güllələnmiş, ya da ağır hebsinə şəraitinə dözməyib həlak olmuşdu. Sağ qalanlar isə fiziki və psixoloji cəhətdən ele vəziyyəte salınmışdı bir daha quruluşa, hökumətə qarşı çıhacaq, yazıb-yaradacaq halda deyildilər.

Eslində onlara fiziki bəraət verilmişdi. İdeoloji bəraət üçün quruluşun dəyişməsi, Sovetlər Birliyinin dağılması lazım gəlirdi. Bəraət verilmiş yazıçı və şairlərin, araşdırıcılarının əsərlərinin geniş öyrenilib təbliğ edilməsinə mühtəlif engəllər tötədilirdi. Gec de olsa 1962-ci ilin dekabrın 21-də Emin Abidə bəraət verildi.¹ Lakin ömür yolunun öyrenilməsi, yaradıcılığının araşdırılıb təbliğ edilməsi engelləndi. Çünki E.Abid bedii yaradıcılığında kommunizm ideologiyası adı altında sömürgeçilərə, elmi yaradıcılıqda isə ümumtürk edebiyatını parçalayıb məhəlli edebiyatlar yaratmaq isteyənlərə qarşı dururmuşdu.

Önce yayınlanmış araşdırmalardakı yanlışlıqlar təkrarlanmasın diye Emin Abidin qısa tərcümeyi-halını verim. Elm əlminə Emin Abid kimi tanınan araşdırıcının adı Zeynalabdin, atasının adı Mütəllib, saydı Əhmədovdur.² Sonuncu Bakı hanı Hüseynqulunun soyundan olan³ Zeynalabdin 1898-ci ilin noyabrın 2-də Bakıda doğulub.⁴ İlk təhsilini anası Reyhan Adnan qızının evdə açdığı məktəbdə, orta təhsilini hakim dairelərin müstəmləkə altında sahladıqları millət və həlqlərdən idarə etmədə lazım gələn kiçik rütbəli memurlar hazırlamaq üçün yerlərdə Rus dilində açdıqları məktəblərin birində-Bakıda açılmış III Aleksandır erək litseyində almışdı.

1912-ci ildə qezet və dergilerde Abid, Abid Mütellibzadə, Abid Alp Mütellib oğlu, Qozqurab bəy və b. imzalarla məqalələr, hekayələr, şe'rlər və tərcümələr çap etdirib. Litsei bitirib Türkiyəyə ohumağa gətmək istəyib. Birinci Dünya Savaşı buna imkan verməyib. Qardaşı, mülətçi şair Eli Abbas Müznibin nəşiri və redaktoru olduğu "Dirilik", "Babayi-Emir" dergilərində çalışıb.⁵

1918-ci ildə Osmanlı ordularının yardımını ilə Bakı sömürgeçilərdən azad olub Azərbaycan Halk Cümhuriyyətinin baş kəndinə çevriləndən sonra Emin Abid İstanbula ohumağa gedə bilib.⁶ Öncə Darülmüəlliməyi-aliyyəyi, sonra da Darülfünunun Edebiyyat fakültəsini bitirib. 1927-ci ildə Bakıya dönüb, pedaqoji təhnikumda, universitetdə, ümumi-təhsil məktəblərində dərslər deyib. 1938-ci ilin iyulun 14-də cəsusluqda suçlandırılaraq həbs edilib. Üç ay sonra oktyabrın 21-də saat 21-30 da qətl edilib.⁷

Emin Abid folklarla ilgili ilk araşdırmalarını 1923-cü ildə "Kommunist" qezetində yayınladığını yazanlara mən helə univərsitet tələbəsi olarkən (1968-73) cavab vermişdim.⁸

Lakin bu o qədər də diqqəti çəkən olmamışdır. Həmin yanlışlıq kitabdan-kitaba, məqələdən-məqələyə keçərək davam etmişdir. Sovetlər Birliyinin dağılması Azərbaycanın dünyaya direkt çıxışına imkan açmışdır. İndi Türkiyədə, İranda eəcə də dünyanın başqa ölkələrində yaşayan araşdırıcılar Azərbaycanda yayınlanmış məqalə və kitablardan geniş istifadə edə bilərlər. Onlar da Azərbaycan folklorşünaslığında özlərinə "vətəndaşlıq hüququ" gəzənmiş yanlışlığı

tekrarlamalarını deyə həmin konuya aydınlıq gətirməyə çalışacağıq.

Emin Abidin folklorla ilgili ilk araşdırmasının "Kommunist" qezetində yayınladığını öncə Abdulla Abbasov söyləmişdir. O, yazır: "Kommunist" qezetinin 1923-cü il 5 oktyabr tarixli nömrəsində Hüseyn Nəcətin "El şairi Sarı Aşiq", həmin ilin 16 Noyabr nömrəsində Emin Abidin "El şairi Aşiq Qerib" məqaləsində Sarı Aşiq haqqında mə'lumat verir".⁹

"El şairi Aşiq Qerib" məqaləsində yazılıb: "Haqqında bəhs etdiyimiz Aşiq Qerib Qaradağlı kəndində təqribən 200 il bundan qabaq doğulmuşdur. Bu yer Zengezur qezasında Həkəri çayı civarında təqribən yüz il bundan əqdem dağılıb harabazara dönmüşdür. Qəbir həmin nahiyədə Gülevird adlanan kəndin yaxınlığındadır".¹⁰ Məqələdə Aşiq Qerib deyə tanınılan şəhəsin Sarı Aşiq olduğu deyilmir. Başqa araşdırmalardan Gülebürdəki qəbrin Sarı Aşiq qələbli el şairinin olduğunu öyrənirik. Onun es' adı haqqında mübahisə bu gün də davam edir.

"El şairi Aşiq Qerib" məqaləsi "məbədi var" (yə'ni ardi var - E.Ş.) ifadəsi ilə bitir. Ne öndə, ne sonra məqələnin müəllifi göstərilməyib.

Qezetin sonrakı saylarında məqələnin məbədini-ardını tapa bilmədik. Aşağıdakı faktlara əsaslanaraq bu qənaətə gəlirik ki, "el şairi Aşiq Qerib" məqələsinin müəllifi Emin Abid deyil.

a) Emin Abid həmin vaxt İstanbula təhsil alırdı. Araşdırma mövzusu da tamamilə başqaydı. Qarabağı gəzib, folklor materialı toplayıb məqalə yazacaq vəziyyətdə deyildi. Eger İstanbuldan gəndər-

miş olsaydı redaksiya mütləq buna işare vererdı. E. Abid İstanbuldan göndərdiyi meqaleleri Bakıda çap edən dergilər bunu edibler.¹¹

b) H. Nicdet E. Abidin böyük qardaşı şair Eli Abbas Müznibin oğludur. Mektublardan, hatirelerden bir-birinin hatirini çoh istediği aydın olur. E. Abid Hüseyin Nicdetin araşdırılmasından ve yahud tersine H.Nicdetin E.Abidin meqalesindən hebersiz olmazdı. Beledə birinin aşığı sarı Aşıq, o birinin Aşıq Qerib kimi tanıtməsi inandırıcı deyil.

v) E. Abid 1933-cü ilde SSRİ EA Azərbaycan filalına işə girmək isterken çap olunan və olunmayan eserlərinin, hetta şe'r ve tercümələrinin də siyahısını tutub. Orada "El şairi Aşıq Qerib" və ya Sarı Aşıq adlı mealenin adı yohdur.¹²

q) E. Abid 1928-ci ilde tamamladığı, 1930-cu ilde yayınladığı bir meqalesində¹³yazar: "Salman Mümtaz Aşıq Abdulla adı (Söhbət bu gün sarı Aşıq kimi tanıdığımız el şairindən gedir - E.Ş) bir şairdən behs edərken hayatı haqqında da qısaca izahat verir. (Bakı-1927) Çoh qarışıq olan bu izahatda ilk misrada şairin öz adını zikir etməsi haqqında olan iddia Haşım Nahidin fikrindən kopya edilmişdir; ikincisi Oğuzların Bayat şöbəsinə nisbətə adlandırılması fikri də Köpürlüzadənin daha evvelce söylediyi fikrin ("Türkiyyat" mecmuesi, cild 1, seh. 205) tekrarı demektir".

Emin Abid kimi diqqətçil bir araşdırıcı bunları söyleyərken özünün də həmin mövzuda yazmış olduğunu qeyd etməməsi mümkün deyil.

"El şairi Deli Mehdi" Meqalesinin müellifi Ebdülrehman Dan olduğu gaze-

tedə göstərilir.¹⁴ Bele olduğu halda meqalenin Emin Abide aid olub olmadığı mövzusunda mübahisəyə girişməyə ehtiyac qalmır.

Hüseyin Nicdetin "El şairi Seferli" və "Memmed Kazım Pörto" meqaleləri bir sütunda verilmişdir. Meqalenin son parçası ikinci sütuna keçirilmişdir. Həmin sütunda Emin Abidin "Ayrılarcken" şe'ri verilib. Mecid Ferzullayev hazırladığı bibliografiyada Emin Abid şe'rin deyil, meqalenin müellifi hesab etməklə yanlışlığa yol verib.¹⁵

Bizcə tecrübəli folklorşünaslarımız V.Veliyev¹⁶. və P.Efendiyev¹⁷ təkrar-təkrar "Kommunist" qezetində dərc olunmuş "El şairi Deli Mehdi" və "El şairi Aşıq Qerib" in Abidin olduğunu yazmaqla yanlışlığa yol vermişlər.

Folklor araşdırıcılarımızdan V. Veliyev, P.Efendiyev, Ş.Cəmşidov, A.Nebiyev, Y.Ramazanov, M.Eliyev və b. derslik, monoqrafiya və meqalelərində E.Abidin yaradıcılığına öteri tohunub, münasibət bildiriblər.¹⁸ Onlardan yalnız P.Efendiyev bir meqalesində E.Abidi folklorçu kimi araşdırıb.¹⁹

Hele İstanbul Universitetinin ebediyyat fakültesində ohuyərken (1921—26) yazdığı altı cildlik "Azərbaycan türklərinin edebiyatı tarixi"nin²⁰ ilk cildini E.Abid esəsən "Kitabi-Dədə Qorqud" un araşdırılmasına həsr etmişdir.²¹ Bakıya döndükdən sonra çap etdirdiyi ayrı-ayrı meqalesini isə tam bu mövzuya həsr edib.²² Beələklə Azərbaycanda Qorqudşünaslığın esəsini qoyub.²³

1927-ci ilin başlanğıcında Emin Abid Bakıya döndükdə başqa ovqatla

qarşılaşdı. 1918-ci ildə İstanbulla ohumağa yola düşərken milli şüurun yükselməsini, halqda özünüdərgin güclenməsini bir oyanış, milli dəyərləri qiymətləndirmə görmüşdü. Geri qayıdanda isə bunun eksilə rastlaşdı. Rəsmi dairelər milli dəyərləri heçə endirməyə, halqı hökündən uzaqlaşdırmağa, hətta müstəqil düşüncə sahiblərini belə təqib etməyə çalışırdılar. Proletar beynelmiləçiliyi, inqilab mübarizə, sosializm quruculuğu adı altında müstəmləkə altında inləyən halqların öz mədəniyyətlərindən uzaqlaşdırılması prosesi gədirədi. Bu işin heyata keçirilməsində halqların içindən seçilib hazırlanmış onlarla qələm sahibinin fealiyyəti üçün şərait yaradılmışdı.

Onlara qarşı duranlara isə ağıl, məntiq və diskussiya ilə deyil, işdən çıxarmaq, təqib etmək, sıxışdırmaq, həbs-hanaya salmaq və güllələnməklə cavab verilirədi.

Belə bir çətin şəraitdə açıq mübarizənin mümkünsüzlüyünü gören Emin Abid elmi mübarizə yolunu seçdi. Min bir eziyyət bahasına da olsa qədim və orta yüzilliyin qaynaqlarını ortaya qoydu, onları sistemləşdirməyə çalışdı.

20-ci illərdə SSRİ-ni bir yenilik axtarışı bürümüşdü. Bu yeniliyin nədən ibarət olduğunu bilməyənlər milli dəyərlərdən üz döndərib yönlərini Avropaya çevirmişdilər. Edebiyatımızın incisi sayılan əsərlər neinki məzmununa, hətta formasına görə də yarasız sayılırdı. Yenilik axtarışında onların sehv yolda olduqlarını açıq döyüşkən bir ruhla söyləyən bilməyəcəyini gören E.Abidi elmi üsulla bunu söyləməyə çalışırdı.

Poeziyada vəzn, qafiyəni, və ritmi ataraq onu söz yığınınə çevirmək istəyənlərə cavab olaraq yazırdı: “Şe’rdə dil, vəzn, nezm şəkilli, qafiye bir vasitədir. Qayıb bu vasitələrlə meydana çıxan mövhum bedii gözəllikdir”.

Bu fikirləri söyləyən müəllif məqələsinin sonunda “Fəqət esrimizdə, bilhasse inqilab prinsipləri üzərində qurulan yeni cəmiyyətin şe’ri üçün yeni nezm üsullarını qullanmaq bu günkü bedii zövq nöqtəyi-nezerindən də mənasızdır. tək-tək qurulan sərbəst və futurist nezm şəkilləri yanında ekseriyyətlə gözə çarpan yeni sarayın emməməli dilidir. yeni saraya edebiyat və sənət təlqiləridir... Bizə uyğun olan tipik proletar şe’ri haqqında təhlillərimiz ikinci məqələmizə burakırız”²⁴ yazmaqda özünün də mühtin tərisindən çıxara bilmədiyini göstərmiş olur.

Müəllifin ikinci məqələsinə rast gəlmədik. Amma “Maarif işçisi” dergisini üç nömrəsində yayınlanmış²⁵ geniş bir məqələ mövzu və məzmunca yuharıda söylənilən fikirin davamı təsiri bağışlayır. Məqələ belə başlayır: “Vəzn dilin məhsuludur, hər ictimai zümrenin öz ilk şe’rine verdiyi əhəng dilin ümumi əhəngindən ayrılan ünsür-elementlər məcmuesidir. Türklərin şe’r musiqisini axtarmaq üçün ne Erebistan qızgın çöllərinə ne də İrannın tozlu obalarına gətmək lazım deyildir: gözlərin dilimizə çevrilməsi, bunun fəlsəfəsini anlamaq üçün yəterlidir”.²⁶

Araşdırmalarında fakt və məntəqə üstünlük verən E.Abidi edəbi hadisələr marksist metodologiyasından bahub sinifi yanaşmağa çalışır. İlk cümələdə

“Her ictimai zümrenin öz ilk şe’rine verdiyi ahengden söz açan araştırmacı ikinci abzasdaca türklerin “bedii zövçlerini doyrmaq meqsedile” yaratdıkları şe’rin savaşlarda qehremanlıq gösteren igidler ve cesur tayfa başçılarına hesr etmiş olduğunu söyleyerek yazır: “Bunlar saz cinsinden tilli çalgılarda çalınaraq yüksek sesle söylenilirdi. Dastanların sözlerinden çalgının havası (melodiyası) verilir ve bu suretle ohunan sözleri bir vezn kazanmış olur”.²⁷

E. Abide göre, qedim türk dastanları az-çoh ahengdar bir şekilde idi. Bu ahengi yaradan ise cümle başında ve sonunda nidanın elavesi, cümlelerin sonlarına vurguların salınması, cümle ve ifadelerin tekrarı ve s. Zaman geçdikce bunlar cilalanaraq heca veznini formalaştırmıştır.

Qedim şe’rimizi “veznli şe’r” adlandıran E. Abid hemin dövre aid kaynakların az olduğuna tessüflense de fikirlerini serh etmek için Drezden kitabhhanasında sahlanan “Kitabi-Deded Qorqud”dan nümuneler gösterir. O, dastanı müsteqil bir eser kimi deyil “Oğuzname”nin hissesi kimi öyrenir. E.Abide göre veznli şe’rden yavaş -yavaş heca vezni yaranmıştır. Bunun da ilk nümuneleri Kaşqarlı Mahmudun “Divani-luğati ittürk”de qorunub sahlannmış atalar sözleridir.

E. Abid bununla kifayetlenmir. daha qedim kaynakları öne çekerek Orhan-Yenisey abidelerinde de 7 hecalı şe’r şeklinin olduğunu söyleyir ve ondan nümuneler verir. Araştırmacıya göre heca vezni formalaşarken önce kısa ahengler yara-

dan veznler meydana gelmiştir. O, bunu tebiî hesab edir. Çünkü çoh besit saydığı dilin birden-bire güc ve mürekkebe parçalı veznler yarada bileceyini şübhe ile yanaşır.

Araştırmacıya göre heca vezninin formalaşdığı ilk dövründen başlayaraq en geniş yayılan şekili yeddilik olmuştur. bu da özünü iki şekilde gösterir. yeddi heca çoh vaht altı hecalı ile qarışık işlenir. Gah yeddi hecalı dördlüklerin üçuncü misrası altı hecalı olub, gah da altı hecalı dövrülüklerin dördüncü misrası yeddi hecalı olub. Müellife göre yeddi hecalı vezn inkişaf etse de altı ve sekkiz hecalıları tam sınışıdırıb aradan çıharmamıştı.

Heca vezninden olan ilk şe’r nümunelerinde qeti ve müeyyen bir şekil olmadığını söyleyen Emin Abid eyni veznde gah durğuyla, dah da durğusuz işlendiğini söyleyir ve “ohunarken bütün misralarda kelmelerin müeyyen yerde bitmesinden doğan ahengin” şe’rin bedii deyerini artırdığını gösterir. başdan sonadək durğusuz ohunan misraları ise “bir nesr parçası” adlandırır, ve “diqqet edilmediyi zaman ilk menzumelerde bu tümümi ahengde qulağın hoşlandığı yumşaq bir derece “olmadığı, esger yürüşünden hüsula gelen müteret seslere benzediyi” qe-naetine gleri.

Onun fikirince, kısa veznlerde teravetli sesler az duyulur. dil inkişaf etdikce uzun veznler formalaşır. bu da şe’rin bedii deyerini artırır. sübut için Kaşqarlı Mahmud “Divan”ına nezer salaraq yazır ki, menzum parçaların çohu kısa veznde-esasen yeddi hecalıdır. Uzun

veznli beytler ise azdır. Bundan anlaşılır ki, 950 il önce türk edebiyatında heca vezninin bir çoh növü varmış. Zaman keçdikce onlardan bezileri aradan çıkmış, be'zileri de tekmlleşerek daha da cilalanmışdır. Alim sıradan çihanlara 12 hecalı şe'ri nümune gösterir.

"Divan"dan götürdüğü 13 ve 15 hecalı şe'rlerin durguları üzerinde dayanır. Birincide yeddinci hecadan sonra bir durğu olduğu halda, ikincide dörd durğu olduğunu, bu durğuların üçünün dörd hecalı, sonuncunun ise üç hecalı olduğu söyleyir.

E.Abid "divan"daki 6-dan 15 heca-yedek olan şe'r parçalarını araşdıraraq aşağıdaki qenaete gelir: "Bu gün çoh inkişaf eden on bir hecalıya heç bir nümune yohdur. demek on bir vezn bu zamanlarda henüz çoh tetbiq edilmemiştir".²⁸

Müellif heca vezninin en geniş yapılmış şekili olan on birliyin formalaşması zamanını aydınlaşdırmağa çalışır. E.Abid türklerin İslama yurüşlerini, erab ve fars edebiyatı ile yahından tanış olmalarını ve ondan behrelenmelerini göz önüne getirerek yazır: "Türk edebiyatı ylanız mövzu (motiv) e'tibarı ile deyil, tümumi tehnikî e'tibarı ile de ayrı ve yabancı olan yeni bir edebiyat qarşısında bulundu. Heca vezni gerek halqın mühtelif sinifleri ve gerek de eşret aristokratı edebiyatında yegane vezinken erabın eruzu üzerinde yen ibir şe'r abidesi yükselmeye başladı".²⁹ Buna nümune olaraq Yusif Has Acibin (Balasaqunlunun) 1069-1970-ci illerde yazdığı 6500 beytli "Quladqu biliki" gösterir.

Araşdırıcıya göre eruz saraylarda, aristokratiya arasında, tehsil ocaqların-

da hecamı sıkışdırırdı. Bele bir vaktde "tekiyyeler etrafında yaradılmağa başlayan edebiyatın şe'ri ise heca veznini qebl etmişdir". bunun en başlıca sebebi "mefkurevi telqinleri halqa onun anladığı dilde ve rahpat" qavraya bileceyi formada çatdırmaq idi. Nümune olaraq Ehmed Yesevinin "Divani Hikmet"inden ve "Yusif ve Züleyha'dan üç şe'r verir. Bu şe'rlerden biri 7 hecalı ikincisi ise 12 hecalıdır. "Divani Hikmet"de en çoh işledilen şe'r ölçüsü 7 ve 12 hecalıdır. Araşdır-maya celb ede bildiyi nümunelerden bu qenaete gelir ki, ister E.Yesevi, ister Eli hecanın tehnikasını deyişmemiş, onu keçmişlerde olduğu kimi işletmişler. Veznde deyişiklik eden Yunis imre ve müasirleri olmuşdur. "Yunis İmreye qeder zeif ve cılız bir şekilde gelen heca ondan tamamilen yeni bir cöhrerz eder... Yusif İmrenin hecası hecai ahenge deyil, misrai ahenge malikidir... Bu gün Qafqaz ve Türkiye edebiyatında Yunisin bundan 600 il evvelki hecası kimi veznde hakimiyete çoh az tesaduf edilir" -yazan E.Abid şairin 5,6,7,8,10,11,14,15,,16 hecalı şe'rlerinden bir ve ya iki nümune verir.

"Türkiye tekiyyelerinde qüvvetli inkişaf eden heca vezni ilk zaman Azerbaycan ve Qafqaz oğuzlarında ne şekilde olduğuna aid" elinde vesiqe olmadığına teessüflenen E.Abid" yazılı edebiyatımızda heca nümunelerine Hetaide tesaduf etdiyini söyleyir. Bunu Hetainini halqçılığından gelmediyini, "kendi dini ve devlet pronsiplerini aşağı tebeqe ehalisi arasında yerleşdirmek" meqsedi daşığını söyleyir.

E.abid elde ede bildiyi nümuneler üzerinde apardığı qarşılaşdırmadan aşağıdaki qenaete gelir.

a) Hetainin şe'rleri Azərbaycanda çohdan unulduğunu halde daha çoh ideoloji ehemiyet daşdığından Türkiyede "Tekiye dergah"ları terefinden 1920-ci illere dek (ye'ni dergahlar Atatürk hökumeti terefinden bağlananadək) yaşadılmışdır.

b) Hetai on bir hecalı şe'rdən daha çoh istifadə etmişdir.

v) Hetai heca vezninde yazdığı şe'rlər Yunis İmre hecasının yanında söntük və ibtidaidir.

q) Heyatı və şəhsyyəti efsaneləri qarışan keremden sonra heca verni Azərbaycanda sür'etle inkişaf edib.

Keremi "şerqi oğuz türkcəsinin heca sahesinde şetirdirdiyi Füzulisi" hesab eden, onun sayesinde on bir hecalı şe'ri edebiyatımızda inkişaf etdiyini seyleyen E. Abid sehifənin etek yazısında "Kerem haqqında ayrıca raşdırma"sı olduğunu göstərir. Çoh teessüf ki, bu gündək həmin araşdırmanın izinə düşə bilmemişik.

Hecanın inkişafında Anadoluda yetişən Qaracaoğlan, Kuhi, Dərli, Qul oğlu, Aşiq Emrah kimi el şairlərinin hidmətlərini yüksek qiymətləndirən və onlardan nümunələr verən araşdırıcı halq şe'rini III Sultan Əhməd sarayına Zəlim terefindən zəif şəkildə daxil olduğunu Qafqaz və Azərbaycan hanları sarayında isə qüvvətli bir inkişafa nail olduğunu göstərir. Bunu da səbəbini M. P. Vaqif kimi sənətkarlarda görür.

E. Abid yazır: "Bizim edebi sahəmizdə on bir hecanın 17-18 əsrlərdə çoh məqbul olması, Hetai ilə başlayan, Keremlə şəhsyyə qazanan hərəketin nəti-

cesidir. Vaqifin hecası aşına olduğu klassik edebiyat terbiyyəsi dolayısı ilə Hetai və keremdən çoh fərqli və pişkindir".³⁰

Hetta Türkmen şairi Mahtumqulunun heca veznində yazdığı şe'rləri belə gözəndən qaçırmayan, ona da elmi qiymət verməyə çalışan E. Abid Türkiyə edebiyatındakı dəyişiklik haqqında yazır:

"Namiq Kamal-Ebdülheq Hamid məktebsi ilə "Servet-Fünun" nesli terefindən yaşadılan Avropaçılıq şe'rın musiqisini və ünümi görünüşünü dəyişdiyi halda vezn nöqtəyi nəzərdən bir təsir yapmadı. Eski sarayın ən'enevi eruzi təmədi etdirdildi". E. Abidə görə "Şair Məhəmmədəminin zühurundan sonra öncə Türkiyədə, sonra bizdə (Ye'ni Azərbaycanda - E.Ş.) heca veznini istifadə etməyə başlandı. bu dəfə Oğuz şe'rindeki heca eski edebiyatımızın təkamülü nəticəsində təsir altında bulunmaqla bərabər şair Məhəmmədəminin necasının təbiiqi demektir".³¹

QAYNAQLAR

1. Güney Qafqaz hərbi Dairesi Harbi Tribunalının 1962-ci ilin dekabrın 24-də E.A. Əhmədova bəraət verilməsi haqqında 9/n/62 N-li arayış. Arayışın sür'eti şəhs arhivimizdədir.
2. Azərbaycan Milli təhlükəsizlik Hazirliyinin arhivi. E.A. Əhmədovun istintaq işi, N 32796. E. Abidi uşaqlıqdan tanıyan Azərbaycan Politehnik İnstitutunun türk dili müəllimi, dosent Elesger Eliyevin 1930-cu ilin aprelin 1-də KQB müstəntiqinə verdiyi izahatdan.
3. Aayev İ. "İki rejimin qurbanı - Eli Abbas Müznib", "Halq" qəzeti, 1998, 4 fevral.
4. Azərbaycan Elmlər Akademiyası Elyazmalar İnstitutunun arhivi. E.A. Əhmədovun şəhs işi.

5. Yene orada ve 1912-20 ci ilde Bakıda Türkce yayınlanan qezet ve dergiler.
6. 4-cü qaynaq. abid Ehededovun "Maarif Ne-zaretine bir sual".
- 7.2-ci qaynaq.
8. Şamilov E. Emin Abidin Sovet dördü publi-sistikasında eebiyat meseleleri, 1972-ci il, 2 dekabrda Azərbaycan Dövlət Uni-versitetinde ve 1973-cü il, 24 aprele Azərbaycan Pedaqoji İnsitutunda Azer-baycan telebelirinin I respublika elmi konfransıda ohunmuş meruzeler, Şamilov E.Emin Abidin publisistikası, diplom işi. ADU-nun jurnalistika fakültesinde 1973-cü ile 10 iyunda müdafie edilmiş-dir ve fakültenin arhivinde sahlanırlır.
9. Abbasov A. E. "Kommunist" qezeti Azer-baycan Sovet edebiyatının partiyalıhı ve helqiliyi uğrunda mübarizede. (Filologi-ya elmler namizedi alimlik derecesi ol-maq üçün yazdığı dissertasiya) Bakı, 1965, s. 26. M. E.Reslzade adına BDU-nin esas kitabhansı.
10. "EL şairi Aşiq Qerib" "Komminist" qezeti, 1923 16 noyabr, N259.
11. "Maaarif ve Medeniyyet" de 1926, N2-3, s. 17.
12. azerbaycan EA Elyazmalar institutunun arhivi. Ehededov E.Ab şahsi işi.
13. Abid Emin. Türk halqları edebiyatında mani nevi ve Azərbaycan bayatılarının hüsusiyyeti, "Azərbaycan Dövlət Neşriyyatı, Bak, 1973, s. 5.
16. Veliyev V. Azərbaycan şifahi halq edebiyatı (Derslik) Bakı, DU neşriyyatı, 1970, hemin kitabın tekminleşdirilmi neşri. Azərbaycan folkloru. bakı, "Maarif" neşriyyatı, 1985 ve baqqaları.
17. Babayev İ.Efendiyev P. "Azərbaycan şifahi halq edebiyatı" (Desrlik) Bakı "Maarif" neşriyyatı 1970, hemin kitabın tekmileşdirilmiş neşri, Bakı 1986. Efendiyev P. Emin Abid Halq yaradıcılığ haqqda. "Azərbaycan folklorşunaslığı meseleleri" (meqaleler toplusu) Bakı, ADU neşriyyatı. 1983, s. 17.
18. Tehmasib M.H. Azərbaycan halq dastanları (orta esrler) Bakı "Elm" neşriyyatı. 1972. Yene hemin müellifin Dede Qorqud boyları haqqında. "Azərbaycan şifa-hi halq edebiyatna dair tedqiqler". II cild, Bakı, 1063, Cemşidov Ş. Kitabı-De-de Qorqud. Bakı "Elm" neşriyyatı. 1978. Veliyev İ. Efendiyev P. Azərbaycan şifahi halq edebiyatı. Bakı "Maarif" neşriyyatı 1992. Nebiyev A. Azərbaycan-özbe-k folklor elaqeleri. Bakı, "Yazıcı" neşriyyatı 1978. Ramazanov Y. Azərbaycan dilin-de yazıb-yaradan ermeni aşşıqlar. Bakı. 1977. ve b.
19. Efendiyev P. Emin Abid halq yaradıcılığ haqqında. "Azərbaycan folklorşunaslığı meseleleri". (meqaleler toplusu) ADU neşriyyat 1983 s. 17.
20. Şahbazov E. "İstanbul Dartulfununda Aze-ri Edebiyatı". "Yeni fikir" qezeti 1926, 9 yanvar.
21. Azərbaycan Dövlət Edebiyyatı ve İnce-senet arhivi. Emin Abid fondu. Fond. 170
22. Abid E. Türk el edebiyatına elmi bir ba-hış (Oguzname) "Dan yıldızı" dergisi 1929 N5 (29) s. 30-32 N8 (32) s. 28-29, yene onun "Eşiret dövründeki Azerbay-can edebiyatına dair vesiqeler" "Azer-baycan öyrenme yolu", dergisi 1930, N3 s. 48-52.
23. Bu mövzuda başqa meqalemizde söhbət açmışıq. Bak: Şamilov E. Pedoqoq, alim Emin Abid. "Azərbaycan müellimi" qeze-ti 1982, 2 iyul N53 (3657), Dastanın ilk Azərbaycanlı tedqiqatçısı. "Azərbaycan" dergisi, 1987, N4 s. 179-182. Emin Abi "Kitabi-Dede Qorqud" haqqında "Milli folklor" dergisi, (Ankara) 1997, N38 ve b.
24. Abid E. "Edebiyyatda "Mollahana kultura-sı", "Komminist" qezeti, 1927, 8 fevral.
25. Abid E. "Heca vezninin tarihi (edebiyat teoriyası haqqında)", "Maarif işçisi" der-gisi 1927, N3, N4, N6-7 s. 50-5 s. 58-61 s. 45- 62.
26. E.Abid "Heca vezninin tarihi (edebiyat terrosiya haqqında)", "Maarif işçisi" der-gisi 1927, N3, 6-7 s. 50-55 s. 58-61 s.
27. Yene orada, s. 50
28. Yene orada, ikinci meqale, s. 60.
29. Yene orada, üçüncü meqale, s. 45.
30. E.Abid "Heca vezninin tarihi. s. 61.
31. Yene orada, s. 62.

(Devamı 43. Sayıda)